

Lubomír Vašina

KOMPARATIVNÍ PSYCHOLOGIE

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

doc. PhDr. Lubomír Vašina, CSc.

Komparativní psychologie

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4040. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Koutná
Sazba a zlom Milan Vokál
Počet stran 208
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a.s., 2010
Cover Photo © fotobanka Allphoto

ISBN 978-80-247-2847-6 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6957-8 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

1. Klíč k předmětu komparativní psychologie, její definice, cíle a obecné objekty	6
1.1 Souvislosti mezi komparativní psychologií a ostatními psychologickými vědami	15
1.2 Shrnutí základních cílů komparativní psychologie	17
1.3 Holistický přístup ke zkoumaným jevům v obecné a v komparativní psychologii	19
1.4 Psychofyzický problém	22
1.5 Člověk a živočich	38
Empatie jako součást pouze lidské psychiky	40
Lidská emocionalita v procesu socializace a emoce na subhumánní rovině	42
Osobnost člověka a individualita živočichů	46
Smysl života, kvalita života a spirituální dimenze jako atributy lidské psychiky	63
Od soma zase zpět ke spirituální dimenzi lidské psychiky a náhled člověka na sebe sama	87
1.6 Evoluce a stvoření	92
Hledání místa vhodného pro život v jeho různých formách – vznik vesmíru	100
Byl vesmír kompletně stvořen, nebo je výsledkem evoluce?	104
Víme, jak je Země skutečně stará?	107
Sladění tzv. dynamických subsystémů Země v optimální fyzické a chemické prostředí pro zachování života	109
Vznik života, cesta k jeho inteligentní formě a zásadní rozdíly mezi subhumánní a humánní rovinou	111
2. Evoluční proces a evoluční teorie. Cesta od lamarckismu po dnešní pluralitní koncepce	131
3. Historie komparativní psychologie	142
4. Adaptabilita	156
5. Stručná komparativní charakteristika nervového systému	161
6. Stručná komparativní charakteristika smyslových orgánů	173
7. Abnormální až patologické chování na subhumánní rovině	180
7.1 Animální model deprese	190
7.2 Animální model neuróz	197
7.3 Animální model psychóz	200
7.4 Animální model epilepsie	206

1. KLÍČ K PŘEDMĚTU KOMPARATIVNÍ PSYCHOLOGIE, JEJÍ DEFINICE, CÍLE A OBECNÉ OBJEKTY

V obsahu této odborné publikace jsou uvedeny informace, které jsou součástí předmětu obecné komparativní psychologie. Cílem autora publikace je nabídnout čtenáři takové informace, které zcela jednoznačně umožní porozumět zásadním rozdílům mezi psychikou na subhumánní a humánní rovině. Proto je toto téma zpracováno z mnoha úhlů pohledu a v různých rovinách tak, aby bylo například zcela evidentní, že na subhumánní rovině nelze předpokládat existenci fenoménu osobnost. V části obsahu následujícího textu se také jedná o reakci na stále ještě se v některých odborných nepsychologických literárních pramenech (věnovaných výzkumu chování člověka a živočichů) objevující závěry s antropomorfizujícím, či dokonce s anekdotickým obsahem.

Dalším cílem autora je poskytnout čtenáři informace pro jeho vlastní úvahy o zásadních faktorech a těch intervenujících proměnných, které se spolupodílely na vzniku a vývoji psychiky a zejména na vzniku toho nejsložitějšího fenoménu ve vesmíru, kterým je lidská psychika. Autor současně uvádí argumenty i pro hypotézu, proč nelze ve vesmíru mimo Zemi nalézt inteligentní formu života, přestože byly na některých kometách nalezeny stopy biologického materiálu. V rámci srovnávacího a vývojového přístupu je v příslušných kapitolách stručně zpracována i tematika materiálního nositele psychických jevů, a to nervové soustavy a těch struktur, které zabezpečují přísun a další zpracování informací v neuronových sítích. To, co naprosto odlišuje například počítačové programy simulující některé stránky života od reálně existujících psychických fenoménů nebo kybernetický neuron od reálného neuronu, je vlastní fenomén života se svou procesuální stránkou v reálně existujících materiálních strukturách živého organismu. Ten vykazuje jako celek permanentní aktivitu, směřující k adaptaci na neustále se měnící vnější i jeho vnitřní prostředí. Proto je součástí této publikace i pojednání o adaptabilitě a také o vztahu fyzické a psychické stránky existence živočichů a člověka.

Z hlediska srovnávacího je zde rovněž uvedeno, co vlastně znamená biologická stránka člověka oproti biologické stránce živočichů, a také skutečnost, že dalším aspektem lidské psychiky je její spirituální dimenze, která ještě více zvyrazňuje nepřekročitelnost hranice mezi lidskou psychikou a psychikou živočichů. Přesto je jejich architektura postavena na stejných principech. V opačném případě bychom neměli žádnou šanci porozumět alespoň některým z mnoha mechanismů CNS (centrálního nervového systému), které zabezpečují psychické fenomény živočichů a které tak umožňují různé formy projevů jejich chování a prožívání. Rovněž bychom s nimi nemohli komunikovat, a to ani na takové úrovni, na jaké se nám to alespoň v dosavadní míře daří.

Srovnávací přístup k psychickým jevům na subhumánní a humánní rovině současně poskytuje možnost vymezit tyto psychické jevy na různých rovinách vůči sobě a stanovit tak jednoznačnou hranici mezi nimi. Vzhledem k tomu, že existuje řada studií věnovaných i patologické stránce chování živočichů, ve kterých jsou uvedeny některé nevědecké závěry, vyplývající z přímého přenosu poznatků ze subhumánní roviny do roviny humánní a naopak, je v této publikaci zařazeno i téma disharmonie osobnosti a poruchy osobnosti i stručný popis některých duševních onemocnění jak člověka, tak i živočichů. Z obsahu příslušné kapitoly je zcela zřejmé, že cesta živočicha směřujícího do patologie chování není totožná s cestou člověka směřujícího k duševní poruše.

Dalším z cílů je inspirovat čtenáře k tomu, aby při pozorování chování zvířat upustil od hodnotícího přístupu, zbavil se antropomorfizujícího přístupu a otevřel se tak poznání složitosti a fascinující pestrosti chování různých druhů živočichů.

Objekty obecné komparativní psychologie, tak jak je avizováno v nadpisu této kapitoly, jsou zde uvedeny pod hesly jednotlivých podkapitol (například se jedná o zpracování psychofyzického problému, o zpracování problematiky vztahu člověka a živočichů, o problematiku empatie, lidské emocionality a emocí na subhumánní rovině a další, včetně otázky vzniku života a cesty k jeho inteligentní formě).

Oproti tomu to, co není součástí této publikace, je předmět aplikované komparativní psychologie. Ten je natolik obsáhlý, že si vyžaduje samostatnou knižní prezentaci. Aby si čtenář mohl utvořit představu, čím vším se tato psychologie zabývá, v následujícím přehledu uvádíme její příslušná témata a teprve poté budeme pokračovat v podrobnostech k výše uvedeným cílům obecné komparativní psychologie.

- Neurobiologické a psychologické aspekty chování a prožívání na subhumánní a humánní rovině. Instinktivní a naučené chování. Ritualizace a ritualizované chování na subhumánní rovině. Socializace a sociální chování na humánní a subhumánní rovině. Agresivní a agonistické chování. Empatie a reciproční altruismus. Autoregulace na subhumánní rovině a seberegulace, sebevýchova a sebekázeň na humánní rovině (hierarchie potřeb a motivace na subhumánní rovině, charakter a hierarchický hodnotový systém, sebepřesahující hodnoty, vůle na humánní rovině). Komparace strategií přežití na subhumánní a humánní rovině.
- Komparace různých forem chování se sociálním aspektem na subhumánní rovině (výhodnost sociálního způsobu života při ochraně před nepřítelem, při získávání potravy, při výchově mláďat, při budování obydlí a dělbě práce, typy společenství na subhumánní rovině, sociální hierarchie v neanonymních uzavřených societách, sociální projevy a vztahy na subhumánní rovině) a různé formy sociálního chování na humánní rovině.
- Sociální aspekt v chování teritoriálním a lokálním, v chování potravním, rozmnožovacím a rodičovským. Rozvíjející se sociální aspekt v chování mláďat a jejich hry. Sociální aspekt v chování některých živočišných druhů při dělbě práce.
- Komunikace na subhumánní a humánní rovině a komunikace mezi těmito rovinami.

Aplikovaná komparativní psychologie se z hlediska svého předmětu dále zabývá studiem chování různých živočišných druhů v jejich přirozených podmínkách a srovnává je s chováním zástupců těchto živočišných druhů v podmínkách odlišných od jejich přirozeného prostředí. Svými poznatky se uplatňuje nejen v prevenci, ale i při vypra-

covávání konkrétních postupů zaměřených na odstraňování příčin abnormálního až patologického chování zvířat, vyskytujícího se právě v pro ně neobvyklých podmínkách. Proto musí mít tato aplikovaná komparativní psychologie vědecké poznatky o instinktivním a naučeném chování příslušníků různých živočišných druhů, a to i z pohledu vývojového. A navíc musí mít i pregnantní poznatky o individualitě zástupců příslušného sledovaného živočišného druhu a o tom, které abnormální projevy v jejich chování jsou výrazem této individuality a které již signalizují eventuální nástup psychických potíží, nebo dokonce nástup duševního onemocnění. Rovněž je to důležité pro diferenciální diagnostikování. A v neposlední řadě právě díky poznatkům z komparativního přístupu k rovině subhumánní a rovině humánní nabízí konkrétní postupy pro získání komunikačních dovedností (bez antropomorfizujících aspektů) pro komunikaci člověka se zvířaty.

Aplikovaná komparativní psychologie, která má již rozsáhlý tezaurus komparativně psychologických vědeckých poznatků, spolu s etology, biologi a s dalšími odborníky, kteří se z různých úhlů pohledu zabývají zkoumáním chování živočichů, řeší reálné úkoly, před které ji staví praxe. Například jedním z praktických úkolů je nalézt takové postupy a programy, které by u zvířat chovaných v zoologických zahradách či jiných zařízeních, majících za cíl zachránit některé živočišné druhy před vyhynutím (například v safari), zabránily jejich permanentní deprivaci. Tím by se na minimum omezila hrozba snížení citlivosti a vnímavosti jejich smyslových orgánů na kritické podněty a vyhasínání jejich přirozených instinktů. Zvířata jsou zde totiž chráněna před nebezpečím ze strany predátorů nebo konkurence, mají dostatek potravy s patřičně vyváženým množstvím vitaminů, minerálních látek atd., jsou chráněna před nepříznivými atmosférickými vlivy a mají zajištěnou plnou veterinární péči. Ovšem do „nepohody“ jsou zvířata zcela přirozeně vybavena. Umí se naprosto samozřejmě a prakticky uchránit před nepříznivým počasím a dokážou uběhnout i desítky kilometrů během dne nebo noci při lovu i při hledání jedince opačného pohlaví. Dokážou si potravu nejen ulovit, ale její část třeba i uschovat před jinými predátory a na pozdější dobu. Dovedou se vyrovnat s neúspěchem při lovu a číhat, přelstít protivníka, bojovat nebo utéct. Zvládnou si vybojovat místo v hierarchicky uspořádaném společenství vlastního druhu, jsou schopna nejen rodičovského, ale i hrového chování atd.

Abnormální péče o zvířata však uspokojuje spíše člověka, který svoji představu, jak by bylo příjemné nechat o sebe druhé pečovat, přenáší do subhumánní roviny. A někteří návštěvníci zoologických zahrad a podobných zařízení za to, že vlastně i z jejich daní je o zvířata dobře postaráno, potom po zvířeti „žádají“, aby se v té době, kdy se za ním přišli pobavit, chovalo tak, jak od něho člověk očekává. To znamená, aby bylo „zábavné“ a málem se předvedlo jako v cirkuse. V opačném případě mají lidé pocit, že zvíře je vlastně nevďečný tvor. Otupělé a přejedené zvíře se však nudí nebo je stresované prostředím, ve kterém nemůže uplatnit to, co je v jeho přirozenosti, a proto mnohdy směřuje do nemoci. Pokles jeho vitality se manifestuje snižováním jeho fyzické i psychické výkonnosti.

Stereotypní prostředí vede ke stereotypnímu chování zvířat, což má vážné důsledky i v jejich chování se sociálním aspektem. Ztrácí schopnost diferencovaně se vztahovat k jedincům vlastního druhu. Není třeba bojovat o samici, ucházet se o ni rituály, které vedou k vyladění hormonálních systémů obou aktérů, a získávat ji tak ke kopulaci, protože lidé syntetickými přípravky samici již náležitě „připravili“ a samcům ji při-

mo „vnucují“. Potom se často v jejich chování objevují takové charakteristiky, jako je například hypersexualita, agresivita nebo apatie. Objevují se i poruchy rodičovského chování a další potíže. Jindy zase zvíře nemá šanci ani čas od času projevoval agonistické chování v tlupě či v hejnu, například při prosazování se během krmení, když je potravy vždy nadbytek, nebo při potvrzování svého místa v hierarchicky uspořádaném společenství.

Absolutní péče člověka o tato zvířata, žijící na malém prostoru chráněném před výkyvy počasí, vede k tomu, že rovněž vyhasínají významné vzorce instinktivního chování spojené s životem v rytmu klimatických a atmosférických změn. V přirozených podmínkách u zvířat převládají vždy jiné vzorce instinktivního chování v závislosti na ročním období a také na tom, zda prší, svítí slunce nebo je zima apod. Různá zvířata potřebují projít blátem, zmoknout, potřebují vítr atd. Potřebují provádět hygienu svým přirozeným způsobem, a nikoliv například vodou z kbelíku s mýdlem a kartáčem.

Prostou otázkou se složitou odpovědí je, jak tedy překlenout rozdíly mezi životem v přírodě a v omezeném životním prostředí. Zásadní je nenabízet pouze možnost náhradního, krátkodobého uspokojení přirozených potřeb zvířete a ani to není o co nejvěrohodnějším napodobování přírodních podmínek pomocí polystyrenových atrap. To, co zvířata především potřebují, je jejich opakované vystavování složitějším a náročnějším životním situacím, kdy je z jejich strany nutné „nějak“ se rozhodnout. Potřebují „experimentovat“, nalézat takové „nástroje“, které běžně používají ve svém přirozeném prostředí k získání potravy (například trny, větve, ze kterých lze udělat klacek), atd. Jedná se o situace, které poskytují zvířatům možnost učit se, a to, co se naučila, znovu v praxi ověřovat. Tyto situace musí být pružně modifikovatelné, aby zvířata byla znovu a znovu vystavována i novým variantám dřívějších situací. Zvířata, která potřebují pro udržení kondice adekvátní zvukovou kulisu, by měla být touto pro ně přirozenou kulisou obklopena a čas od času, když už se ke zdroji zvuku vypraví s cílem opatřit si potravu, skutečně ji tam získat. Nikoliv však potravu již naporcovanou, ale vcelku (například celého králíka i s kůží a chlupy apod.). A právě touto cestou se vydává aplikovaná komparativní psychologie v praxi. Ovšem vzhledem k tomu, že toto téma není součástí obsahu předkládané publikace, opustíme je a současně apelujeme na odborníky z dalších vědních disciplín, kteří se zabývají chováním živočichů, aby v kontextu transdisciplinárního přístupu byla výše nastíněným tématům společně věnována větší pozornost.

Nyní se opět vrátíme k cílům obecné komparativní psychologie a k tomu, co vlastně tvoří syžet zpracovaného jádrového tématu v této publikaci. Z pohledu autora nezávazně nabízíme návod, metaforicky řečeno, klíč k jejímu textu. Jinak řečeno, poskytujeme jednu z možných cest k hlubšímu porozumění psychice na subhumánní rovině, cestu k porozumění individualitě zástupců jednotlivých živočišných druhů. Rovněž nabízíme i takovou cestu k lidské emocionalitě, k osobnosti, k já a lidské psychice jako celku, která vede k jednoznačnému závěru o rozdílech mezi potenciálem lidské psychiky a potenciálem psychiky na subhumánní rovině a o nepřekročitelnosti hranice mezi nimi.

Následně uváděné argumenty jsou podloženy i historickým úhlem pohledu na vznik a vývoj psychiky od její elementární formy až po její nejsložitější podobu, a to lidskou psychiku. Jedním z cílů tohoto postupu je nabídnout čtenáři argumenty k porozumění skutečnosti, že v obecné rovině psychika zvířat i ta lidská „fungují“ na stej-

ných principech. To znamená, že je marnotratné plýtvat energií nad úvahami o tom, zda mohou zvířata myslet, zda lze v jejich případě uvažovat o povahových charakteristikách a různých charakteristikách temperamentu či zda v chování a prožívání projevují známky individuality. Ve všech těchto případech platí jednoznačně ano! Samozřejmě v míře přiměřené postavení zástupce příslušného živočišného druhu ve fylogenetické řadě živočichů.

To, co jednoznačně a nepřekročitelně odlišuje psychiku na subhumánní rovině od lidské psychiky, je struktura myšlenkových operací (na subhumánní rovině neexistuje negace negace, inverze vztahů a řada dalších myšlenkových operací) a především to, že na subhumánní rovině neexistuje osobnost s **já** v bázi struktury osobnosti, nýbrž zde popisujeme projevy individuality zvířat. Na této rovině neexistují ani takové fenomény jako například empatie, altruistické chování, vůle, spirituální dimenze a další, které jsou naopak charakteristické pro lidskou psychiku. Dalším cílem této studie je také s pomocí komparativní analýzy nalézt cestu k hlubšímu porozumění právě psychice na subhumánní rovině a současně cestu k jejímu pregnantnímu vymezení vůči psychice lidské, a to bez antropomorfizujících nálepek i bez pejorativního hodnocení. To vše s přiměřenou mírou respektu k její složitosti. Jedná se totiž o fascinující dynamický „živý“ fenomén, o kterém toho ještě mnoho podstatného nevíme.

Obdobný klíč místo klasického úvodu byl již jednou použit i v jiné knize autora a zpětná vazba ze strany čtenářů prokázala jeho užitečnost. Především není nutné klasickým způsobem přečíst knihu celou, kapitolu po kapitole, ani v rámci kapitoly odstavec po odstavci na jeden „záťah“. Text není snadný, má procesuální charakter a autor si vytyčil možná neskromný cíl, aby i odstavce inspirovaly čtenáře k plodné osobní konfrontaci s obsahy daných témat. Tato konfrontace může pomoci tomu, aby se názory, argumenty a náměty autora nestaly introjektem, ale cestou k uvědomění si faktu, že například i přes v mnoha směrech nepřekročitelnost hranice mezi lidskou psychikou a psychikou na subhumánní rovině je poznání psychiky živočichů ze strany člověka nejen možné, ale současně i obohacující o nové zkušenosti. Rovněž je i inspiací k tomu, jak uchopit některé, doposud nepoznané stránky vývoje života na Zemi.

Pro možné zařazení nových informací do vlastního tezauru poznatků nebo i pro vymezení se vůči názorům autora je vhodné číst některé kapitoly po odstavcích a popřípadě se k nim vracet. Autor informace v jednotlivých odstavcích rozvíjí a obohacuje i o zkušenosti ze své terapeutické praxe a někdy se i ve spirále vrací k některým již uvedeným poznatkům s cílem zdůraznit a podtrhnout významnosti určitých argumentů také pro psychologickou praxi.

Cílem výše uvedeného postupu je poskytnout čtenáři možnost, aby si sám našel odpověď na otázku, zda je možné na subhumánní rovině v kontextu úvah o psychice také hovořit o osobnosti živočichů, což bývá stále námětem mnoha diskusí odborníků z oblasti filozofie, biologických věd, psychologických věd a dalších vědních disciplín. Samozřejmostí je respekt autora k názorům diskutujících. V této souvislosti je však nutno uvést, že v dialogu psychologa s odborníky z jiných věd o člověku, kteří mají vyhraněně biologicky determinovaný nebo vyhraněně filozoficko-etický názor na lidskou psychiku, musí být názor psychologa podložený jednak jeho praktickými zkušenostmi a jednak vědeckými psychologickými poznatky tak, aby měl v diskusi psychologův názor váhu argumentu a diskuse se tak mohla bez emocí posunout k jádru problému. Tento požadavek vystupuje do popředí o to více, jestliže předmětem dialogu

je právě objasňování „architektury“ lidské psychiky, osobnosti a **já** jako jádra osobnosti a hledání relací s psychikou na subhumánní rovině. Přes to všechno musíme konstatovat, že věda není absolutním klíčem pro poznání podstaty psychiky, jejího vzniku a také pro pochopení jejího smyslu. Právě „uhlířská“ víra v absolutní sílu vědy vedla v řadě případů výzkum v této oblasti do slepé uličky.

Poznatky komparativní psychologie, získané komparativní analýzou psychiky živočichů s psychikou lidskou, podporují psychologický úhel pohledu na podstatu osobnosti. To znamená, že poskytují jednoznačné argumenty pro tvrzení, že na subhumánní rovině nelze hovořit o osobnosti ani v případě primátů, delfinů či kosatek, nýbrž o jejich výrazné **individualitě**. Existence těchto fascinujících živočichů, jejich chování a prožívání v jejich přirozených nikách totiž nevykazuje ani po dlouhou řadu generací žádné známky osobnosti. (Podrobněji se k tomuto tématu budeme vracet v následujících kapitolách.)

Vzhledem k uvedenému považujeme za nutné, aby i v kontextu obecné komparativní psychologie byla uvedena vědecká koncepce reálné lidské psychiky, a ne pouze modely a teorie, vypovídající o psychických fenoménech virtuálních, nikoliv však reálných. Bohužel tento „modelový“ přístup lze dokonce nalézt i v některých odborných psychologických monografiích. Jedná se o studie, které se sice opírají o výsledky výzkumů, ale objektem jejich zkoumání je čistě akademicky „vypreparovaný“ psychický fenomén bez interfunkčních souvislostí a bez vztahu k osobnosti, k **já** konkrétních lidí v prostředí, které je pro ně přirozené. V konečném důsledku se tak vlastně přece jen jedná právě o virtuální psychický fenomén (kde je možné „všechno“), nikoliv o reálný psychický fenomén. Při hledání odpovědi na otázku, jak vlastně z úhlu pohledu psychologa funguje člověk, se v obecné rovině setkáváme se dvěma intervenujícími proměnnými, které toto „hledání“ výrazně komplikují. Jedna z nich vyplývá z omezených možností dosavadních metodologických postupů a metod a druhá souvisí s osobnostní rovnicí některých vědecky pracujících psychologů.

Je skutečností, že data získaná diagnostickými nástroji o těchto psychických fenoménech jsou zpracovávána exaktními statistickými metodami, což vyhovuje formálním kritériím vědeckého výzkumu. Autorům, kteří postupují výše uvedeným způsobem, však „nevadí“, že tato data jsou získávána diagnostickými nástroji schopnými uchopit pouze jevy lineární povahy, kdežto reálné psychické jevy jsou povahy nelineární. Navíc interpretace a závěry výzkumu jsou formulovány bez ohledu na interfunkční vztahy a souvislosti a bez ohledu na jedinečnost psychiky v případě každého konkrétního člověka. Přesto jsou některými teoretiky psychologie takové výzkumné postupy považovány za objektivní, logické, a tudíž i vědecké (přičemž puvoár vědeckosti se odvíjí od matematicko-statistických metod). V tomto případě se jedná o výzkumné postupy, které se opírají o psychodiagnostiku vztaženou k elementům chování (které jsou kvantifikovány), a „testování“ má tak vlastně charakter určité zkoušky.

Tak jako lidé v každé profesní skupině, i vědci představují určitý vzorek populace. Proto problém některých nekompromisních vědců (a to nejen v psychologii) tvrdě „bojujících“ za vědeckost oboru spočívá v tom, že nejsou schopni překročit určitou míru rigidity v sobě a vše neurčité a „jiné“ je pro ně příliš nepochopitelné a ohrožující. To v nich vyvolává zážitek chaosu a oživuje pocit nejistoty. Nebo to mohou být lidé neuroticky egocentričtí, s některými narcistickými charakteristikami ve struktuře osobnosti a s příliš „předbíhající“ aspirační úrovní před vlastním reálným potenciálem.

Tito lidé pak považují svoji vychytralost za moudrost, která je opravňuje k agresivní kritice všech, kteří se odchyľují od jejich „vědecké“ pravdy. Jiné cesty k vědeckým poznatkům nebo jiné názory v nich vyvolávají prožitek narcistického příkoří. Obě výše uvedené skupiny vědců nemají odvahu jít za rámec stávajícího paradigmatu uvažování o jevech, a proto vše, co nemá obrazně řečeno podobu například „ $\text{CuSO}_4 + \text{Fe} = \text{FeSO}_4 + \text{Cu}$ “, odmítají jako nevědecké. Nepřekvapuje pak, že tito samozvaní arbitři vědeckosti neposouvají vědecké poznání oboru. Naopak vědci nekonvenční, kreativní, s laterálním myšlením a odvahou překročit rámec daného jsou průkopníci vědy a jejich poznatky jsou v mnoha směrech užitečné nejen vědě, ale hlavně lidem. Psychoterapeutická zkušenost nás při setkání s hyperkritickým člověkem vždy nabádá k úvaze, co vlastně dotyčného člověka trápí a co potřebuje. A v každém případě se i na racionální část jeho vyjádření nabalují natolik silné vrstvy osobních problémů a popřípadě i některých charakteristik disharmonie ve struktuře osobnosti, že naprosto devalvují objektivní stránku obsahu dialogu.

Jednou z fascinujících vlastností lidské psychiky je však její přirozeně neomezená plasticita. Velmi pružně a ve zlomcích sekundy se přizpůsobí dané situaci a v tomto kontextu pak hledá algoritmus řešení předloženého problému. Avšak kapacita lidské psychiky, její mohutnost, se pouze tímto okamžikem „nevyčerpává“. Souběžně zpracovává další informace, organizuje a řídí i ty složité procesy, které nejsou právě v centru pozornosti člověka. Samozřejmě **já** člověka může vědomě k těmto souběžně a v kontextu jeho bytí smysluplně probíhajícím dějům přepnout pozornost a poté ji zase vrátit k dominujícímu tématu. Výše uvedeným způsobem postupuje vždy znovu a znovu, kdykoliv si to vyžaduje cíl právě probíhajícího jednání člověka (které má motiv) a proměnlivé vnější a vnitřní prostředí a problémy z nich generující. Výsledkem je „přizpůsobení se okolí nebo přizpůsobení okolí sobě“. Proto nelze pouze na základě testové baterie v daném okamžiku poznat celou mohutnost lidské psychiky, a tudíž ani nelze učinit jednoznačné objektivní závěry o člověku, který se stal objektem psychologického vyšetření. Proto také nejsou příliš přesvědčivé ani ty výzkumné postupy, kde se získané číselné údaje vyhodnocují pouze kvantitativně a podle vypočtené hodnoty je klientovi „určeno místo“ na křivce (Gaussova křivka) nebo místo podle standardizovaného normálního rozdělení na křivce, vypovídající o míře blízkosti či vzdálenosti člověka ve sledovaných parametrech od populačního průměru. S Gaussovou křivkou se zajímavým způsobem vyrovnal například S. J. Gould (1997) v knize *Jak neměřit člověka*. Touto cestou se totiž můžeme v odborných závěrech snadno posunout od reálného člověka k virtuálnímu člověku. Způsob zpracování diagnostických informací však musí být interpretující, významový, kazuistický a syntetizující. Nelze zvolit pouze analyzující přístup, postavený na mechanicky pojímané kauzalitě, protože člověk nefunguje jako nějaký servomechanismus.

Musíme si uvědomit, že psychika se v každém okamžiku „děje“ v permanentních interakcích s vnějším i vnitřním prostředím. Jednoduše řečeno, je jedním z projevů živého organismu. Například nelze nemyslet. V každém okamžiku se konstituují z myšlenkových operací různé formy myšlenkových operačních struktur. Podle toho, jaký druh informací je právě nutné zpracovávat při řešení problému, znovu a znovu vstupují různé myšlenkové operace do složitých myšlenkových operačních struktur, které jsou pak jako jediné schopné s příslušným druhem informací operovat, přičemž o tom, jaký druh informací bude při řešení problému v určitém okamžiku upřednost-

ňován a dále zpracováván, rozhoduje **já** jako jádro (core) osobnosti. Samozřejmě že na subhumánní rovině rovněž probíhá permanentní myšlenková činnost. Přiměřeně stupni fylogenetického vývoje mají živočišné druhy „k dispozici“ takové myšlenkové operace, které jim umožňují operovat pouze s určitým, přísně vymezeným druhem informací, ovšem dostačujícím pro úspěšnou existenci v příslušných nikách.

Člověk má zážitek plynulosti (kterou zabezpečuje zejména pracovní paměť) a kontinuity vlastního bytí, a přesto si může „pustit fantazii na špacír“ a myšlenkově se ocitnout ve starověku nebo v předpokládané budoucnosti apod. Zajímavé přitom je, že momentální rozhodnutí **já** může ovlivnit svého materiálního nositele (CNS) a až o 180 stupňů „otočit“, změnit směr právě probíhajících neurofyzilogických a biochemických dějů. Tento fakt je možný ze dvou základních důvodů. Jednak psychický a neurofyzilogický jev nejsou totožné a jednak psychický fenomén, včetně fenoménu **já**, je s vysokou mírou pravděpodobnosti kvantový fenomén manifestující se na makroskopické úrovni.

Psychika nemusí dodržovat zákonitosti trojrozměrného světa (intrapsychický svět je vícerozměrný a lze diskutovat o tom, zda je devítirozměrný). Člověk může sedět v pokoji, ale v představě se může vydat do hor nebo k moři atd. To znamená, že myslí můžeme být na několika místech současně. Ovšem tělo je zakomponováno do materiálního trojrozměrného světa a pro zachování své existence musí dodržovat biochemické, fyzikální a další zákonitosti tohoto světa. Znamená to, že tělo je vždy „přítomné“ a umožňuje člověku zakotvení se v přítomnosti. Také nemůžeme současně uskutečňovat dvě o 180 stupňů odlišné fyzické akce. Nutí nás to potlačovat nebo vybírat si cíle, rozhodovat se mezi mnoha motivy, odkládat nebo preferovat určitá rozhodnutí. Vyžaduje to možnost mít nějaká návěstí pro orientaci, že správně rozumíme tomu, o čem si myslíme, že tomu rozumíme. Právě tělo poskytuje mimo jiné myslí tuto zpětnou vazbu. Tělo je „projekční plátno“ i pro emoce. V emocích je imanentně obsaženo hodnocení. Touto cestou (emočním zabarvením) je původně ve vztahu k člověku indiferentním informacím přičítána určitá, pro konkrétního člověka významná (ať již kladná, záporná, příznivá, nebo nepříznivá atd.) hodnota.

Všechny emoce jsou doprovázeny fyzickými pocity a motorickými projevy. Jedná se o konglomerát vegetativních, neuropsychických a psychosomatických příznaků a motorických projevů. Může to být například prožitek slasti, libosti, přitahování něčím versus pocity nelibosti. Jindy zase máme zážitek fyzické síly (životní energie), doprovázené činorodostí, pílí, vytrvalostí, objektivně vyjádřené zvýšeným svalovým tonem, popř. teplem, versus pocity fyzické slabosti, vyčerpanosti, objektivně vyjádřené svalovou hypotonií, ochablostí, popř. chladem. Také prožitek něhy, blízkosti má svoje objektivní fyzické vyjádření v podobě přiblížení se a doteků. Nebo naopak prožitek odmítnutí je zase doprovázený příslušným motorickým chováním (vzdalováním se). Stejně bychom mohli postupovat v případě prožitku odvahy versus prožitku zbabělosti atd. Například i prožitek dobré integrity, vyrovnanosti se navenek (v materiálním světě) projevuje i v zátěži dobrou fyzickou stabilitou člověka vůči gravitační síle. Ve všech případech se vzájemně podmiňují a současně projevují a doplňují psychické a fyzické jevy.

V těle se v každém okamžiku materializují (ve formě bioelektrických a biochemických dějů) obsahy vědomí, ale i to, co si plně neuvědomujeme. Protože jsme v podstatě soustavou trubic a dutých orgánů, jedná se o nepřetržitý tok biochemických látek

od hlavy ke všem částem těla a zpět (mnohdy v nepatrném množství látky a na relativně velkou vzdálenost). Obsahy vědomí člověka se touto projekcí do tělesného schématu stávají „viditelnými“ a srozumitelnějšími jak pro člověka samotného, tak i pro ostatní lidi, se kterými vstupuje do kontaktu. Prakticky si tak člověk může v realitě ověřit i míru uskutečnitelnosti vlastních rozhodnutí a meze svých možností. Je to i šance k rozvinutí schopnosti „vidět“ doprovodné projevy vlastních emocí a lépe jim tak porozumět. A tato zkušenost se sebou samým současně poskytuje šanci lépe pochopit druhého člověka. Uvědomění si projekcí obsahů vědomí do tělesného schématu, uvědomění si psychosomatických a somatopsychických vztahů a souvislostí rovněž poskytuje šance pro lepší pochopení příčin eventuálních psychosomatických potíží a vlastního podílu člověka i „cizího“ podílu na jejich vzniku. Je to důležité vykročení k nalezení vlastní reálné cesty ke zvládnutí důsledků zklamání, napětí, násilí ve vztazích, konfliktů, které generují z reálného světa a jednání člověka. Zakotvením intrapsychických obsahů do reálného materiálního světa se otevírá cesta k dobrému vymezení jednoho člověka vůči jinému, reálně existujícímu člověku. Člověk si skrze zpětnou vazbu také může ověřit, zda jeho pocit, zážitek a představa o sobě, že se například změnil ve vyrovnaného člověka, je realitou nebo jeho pouhou fantazií. A je jen zdánlivým paradoxem fakt, že touto cestou se rovněž otevírá možnost více porozumět sebepřesahujícím hodnotám a tím i možnost duchovního rozvoje.

Z doposud uvedeného zcela evidentně vyplývá, že chceme-li člověku skutečně porozumět, musíme k němu přistupovat holisticky čili musíme brát do úvahy člověka v jeho celistvosti. To znamená nejen jeho psychickou stránku, včetně jeho spirituální a interakční dimenze, o které bude ještě pojednáno v dalších kapitolách, ale i jeho somatickou stránku. Nestačí se zaměřit pouze na jeho kognitivní nebo prožitkovou stránku či na jednotlivé psychické fenomény a poté z toho vyvozovat například závěry o kvalitě jeho života. A rovněž není možné, abychom v procesu vlastního výzkumu „přehlédli“ takové aspekty lidské psychiky zkoumaného člověka, které se u něho vzhledem k předem danému výzkumnému projektu „neočekávaně“ projeví, nebo z toho důvodu, že o nich žádná odborná kapacita doposud nic neuvádí.

Jestliže se nějaký psychický fenomén vymyká stávající úrovni poznání, nebo jeho existence je dokonce v rozporu se stávajícími teoriemi, ještě to neznamená, že takový fenomén neexistuje nebo že je nutné redukovat ho na nižší nebo naopak vyšší, jemu nepřináležící rovinu. Bez tvořivé mysli, laterálního myšlení, bez odvahy v úvahách „jít nebo nejít do rizika“ nepoznanými cestami v naší mysli, s cílem navodit změnu ve stávajícím paradigmatu uvažování o reálných jevech, dodnes bychom například svítili loučemi a domy chránili před úderem bleskem rituálními tanci. Metaforicky řečeno, uvažujeme-li o tom, na koho vsadit při hledání cest k porozumění příčin vzniku vesmíru, důvodů a okolností vzniku života i smyslu vlastního bytí, nelze vsadit na „držitele jediné správné vědecké pravdy“, ale na „hledače vědeckého porozumění fungování světa“. Pouze taková cesta umožňuje myšlenkově tvůrčí využívání minulých zkušeností k hlubšímu poznání přítomnosti a skrze pevné zakotvení v přítomnosti položení základů pro pokračování cesty do budoucnosti. Současně to přináší pro člověka významný zážitek kontinuity vlastní existence a smysluplného směřování do budoucna. Komparativní psychologie přispívá nejen k rozvoji filozofie předmětu psychologie. Řada psychologických vědních disciplín využívá jejich poznatků bezprostředně při rekonstrukci paradigmatu uvažování o psychických jevech, ať již se to týká předmětu obecné

psychologie, vývojové psychologie, zoopsychologie, sociální psychologie, či předmětu psychoterapie a dalších psychologických vědních disciplín. (Obsah tohoto Klíče vznikl přepracováním a rozšířením původního textu, který byl publikován ve sbornících nebo odborných studiích autora této publikace /Vašina, 1993, 2002, 2006, 2008/.)

1.1 SOUVISLOSTI MEZI KOMPARATIVNÍ PSYCHOLOGIÍ A OSTATNÍMI PSYCHOLOGICKÝMI VĚDAMI

Tato podkapitola nabízí informace o dalších cílech komparativní psychologie a také informace, které jsou odpovědí na otázku, proč se tato psychologie vyučuje na magisterském studiu jednooborové psychologie. Aby komparativní psychologie mohla dostát požadavkům na ni kladeným ze strany druhých psychologických vědních disciplín, je nezbytně nutné změnit dosavadní paradigma uvažování i v případě hledání odpovědi na otázku, jak vznikl život a jaký je účel jeho vzniku, jaký je smysl života konkrétního člověka, jaká je podstata spirituální dimenze lidské psychiky či jaké je další směřování života v kontextu evolučního procesu. A komparativní psychologie o to mimo jiné také usiluje.

O evolučním procesu se někdy uvažuje jako o za sebou následujících dějích, kde za základní konstantu je považována příčina a následek, což v konečném důsledku mělo vést ke vzniku člověka. V antropocentrickém pojetí výše uvedený proces probíhá v prostředí (vesmíru, sluneční soustavě, na Zemi) vyladěném fyzikálními zákony a později biologickými konstantami tak, aby to vše umožnilo vznik života i lidstva. V tom případě bychom museli předpokládat, že evoluce živočišných druhů má cíl a preferuje vývojovou linii jednoho druhu před všemi ostatními. Ale fylogeneze, metaforicky řečeno, má tvar spíše stromu než přímého schodiště. Je však vysoce pravděpodobné a z nejstarších fosilních nálezů to vyplývá, že původ života, původ všech zaniklých i současných živočišných druhů lze vysledovat k prvotnímu předkovi. Tím společným předkem je pravěká bakterie někdy z období zhruba před 3,7 miliardami let. (Samozejmě že se v případě této hypotézy nevychází pouze z fosilních nálezů při časovém zařazování živočišných druhů do vývojových linií, ale i z poznatků molekulární biologie a genetiky, získaných komparativní analýzou DNA atd.) Problémem je, že důkazy o existenci praorganismů z výše uvedeného období ještě nevypovídají o vzniku života, protože tyto prabakterie jsou již „hotovými“ živými organismy s DNA a s buněčnou formou jeho existence. A tak nevíme, jak dlouhé období předcházelo vzniku prvotní živé prabuňky a ani nevíme, za jakých podmínek tato buňka vůbec vznikla. Stejně fascinující jako vznik života je i „rychlé“ (v relativně krátkém časovém období) rozvětvení prapůvodní formy života do řady vývojových linií různých živočišných druhů, o kterých předem nelze říci, že by některé z nich měly privilegované postavení a jiné by se zase již od počátku vyvíjely s handicapem a již předem byly určeny k zániku.

Bezprostřední odpovědi na výše uvedené otázky jsou například důležité i pro psychoterapeuty, kteří se ve svých praxích denně setkávají s lidmi a jejich duševními potížemi. S lidmi, kteří mimo jiné potřebují inspiraci k tomu, aby lépe porozuměli, proč

vlastně existují. Inspirace k odpovědi na tento typ otázek jim pomáhá posílit vnitřní integritu, která se pak navenek manifestuje vyšší stabilitou. Ta člověku umožňuje lépe zvládat nároky života, efektivněji řešit psychické problémy a také lépe porozumět sobě a lidem kolem sebe. A jak v tomto případě „funguje“ člověk?

Jak již bylo uvedeno, posílení vnitřní integrity se projevuje vyšší mírou stability, včetně stability emoční, dále vyšší mírou frustrační tolerance a odolnosti vůči stresorům, což zase usnadňuje rozhodnutí neselhávat v zátěži a nerezignovat. Člověk pak může vykročit po vlastní seberealizační cestě k lepší kvalitě vlastního života. Tato cesta také vede k řešení těch aktuálních potíží, se kterými si lidé sami neví rady, a proto vstupují do terapie. Lidé potřebují mít zážitek „mám na to“, potřebují být užiteční sobě i druhým lidem. Potřebují také zažít, že stojí za to zvládat překážky, vynakládat úsilí a vytrvat, i když se vlastní život momentálně jeví bez perspektivy, a to i navzdory tomu, že zcela zákonitě směřují k zániku v relativně krátkém čase při průměrném věku 75 let. A v určité fázi terapeutického procesu mají také potřebu uvažovat o tom, jak zlepšit kvalitu vlastního života a nalézt jeho smysl. Je to přirozené, protože posun v terapii, zlepšení a eventuální změna jsou možné pouze tehdy, pokud je člověk motivovaný ke změně postoje k sobě, k lidem kolem sebe, ke světu. Jestliže je spirituální dimenze imanentní součástí lidské psychiky (nejedná se tedy o „dar“ nějaké „instituce“), pak v procesu terapie se vždy (i když v různé míře a podle stupně zralosti) aktualizují její obsahy. Ty pak člověka inspirují i k zamyšlení se nad smyslem a kvalitou vlastního života, nad životními úkoly a cíli. Při rekonstrukci vlastní filozofie života se v člověku vždy aktualizuje existenciální stránka jeho bytí a spirituální dimenze lidské psychiky.

Spirituální dimenze je fascinující fenomén, který je vlastní pouze lidské psychice. Je to fenomén, který se musel u člověka projevit současně s prvotním uvědoměním si své vlastní konečnosti. Jinak řečeno, je imanentní součástí **já** člověka. (Je to další důkaz toho, že na subhumánní rovině nelze v případě psychiky hovořit o osobnosti.) Spirituální dimenze má řadu funkcí. A aby se všechny její funkce mohly projevit plnohodnotně tam, kde je to z hlediska existence člověka nutné, musí být v průběhu jeho ontogeneze stimulována a rozvíjena. Jednou z jejích nejdůležitějších funkcí je její funkce obrany před předčasným ukončením života (sebevraždou) v případě, jestliže se člověku zdá být jeho život bezperspektivní a doprovázený pouze psychickou a fyzickou bolestí, a tudíž nesmyslný. Tato funkce také pomáhá člověku zvládnout fakt jeho krátkodobé existence a zákonitě konečnosti. Aby ji mohla spirituální dimenze uskutečňovat, má k tomu i „nástroje“ v podobě psychosociálních fenoménů, jako je například naděje, víra, určitá míra optimismu, sebezpřesahující hodnoty a další. Pro mnoho lidí je důležité, že po smrti není pouze „absolutní nic“. Terapeutická zkušenost nám říká, že pro člověka žijícího těžký, z jeho úhlu pohledu bezperspektivní život, naplněný utrpením a bolestí, by i pouhá představa, že po smrti neexistuje nic, znamenala chaos a naprosté zoufalství, ztrátu smyslu vlastní existence a cestu buď k sebevraždě, nebo do duševní nemoci. Pro jiného člověka je zase deprimující nerovnost v societě a obtížně unesitelná skutečnost, že souběžně s jeho bezútešným chudým životem může jiný člověk žít v blahobytu. Porovnává-li se jeden člověk (bez ohledu na vlastní potenciál a možnosti) s druhým člověkem, může to vést a často také vede i k probouzení touhy „něco mít“, „něčím být“, „mít šanci“. Nenaplněnost takové touhy je silně neurotizující a vede k depresi nebo naopak k agresi vůči sobě nebo vůči ostatním lidem a v konečném důsledku může vést i k zániku člověka.

Proto porozumění člověka vlastnímu životnímu příběhu a terapeutické zpracování těch kapitol, které zůstaly „otevřeny, bolavé a nezpracovány“, mu poskytuje šanci mít zážitek kontinuity a smysluplnosti vlastního bytí (a to od minulosti přes zakotvení v přítomnosti až k pochopení faktu, že v přítomnosti si člověk vlastně buduje základy pro cestu do budoucnosti). V tomto procesu se rovněž aktualizují přání, potřeby, touhy, sebepřesahující hodnoty i hierarchický hodnotový systém člověka a také jeho svědomí. To vše je inspirací i k nalezení smyslu vlastního reálného seberealizačního procesu.

Také ateista se při hledání vlastní seberealizační cesty potřebuje vymezovat se svými názory vůči víře a konfrontovat se s vlastními sebepřesahujícími hodnotami, protože nelze definitivně vytěsnit atributy spirituální dimenze z obsahu vědomí. Kdyby byli všichni lidé ateisty, vymezování vlastního názorového posmrtného „nic“ vůči absolutnímu a všemi akceptovanému posmrtnému „nic“ by vlastně ztrácelo smysl. Člověka by při hledání smyslu vlastní existence, při hledání vlastní seberealizační cesty toto plané sebevymezování spíše neurotizovalo, zejména s přibývajícím věkem či nemocemi.

Z tohoto kontextu rovněž vyplývá, že i terapeut musí mít přiměřené znalosti o vzniku života a jeho smyslu. Musí mít i zkušenost s vlastní spiritualitou, jestliže nechce, aby jím nabízená terapeutická cesta člověka v přechodné roli klienta spíše traumatizovala, místo aby ho inspirovala a posilovala.

1.2 SHRNUTÍ ZÁKLADNÍCH CÍLŮ KOMPARATIVNÍ PSYCHOLOGIE

Komparativní psychologie nemůže a ani nechce suplovat paleoantropologii a další vědy o člověku a ani srovnávací biologii a další biologické vědy při hledání odpovědi na otázky týkající se vzniku života, psychiky a lidské psychiky či na otázky spojené s hledáním relací mezi psychikou živočichů a člověka. Zabývá se psychologickým úhlem pohledu na psychiku v nejširším smyslu slova a současně i jejím fylogenetickým a ontogenetickým vývojem a komparací psychických jevů mezi subhumánní a humánní rovinou. Nabízí možnost uvědomit si, všimnout si základních stránek fenoménu „život“ skrze uvědomění si složitosti i mohutnosti a mezí psychiky od její prvotní podoby v počátcích vzniku života až po její nejsložitější formu, a to lidskou psychiku.

Jestliže nelze o živém organismu hovořit jako o pouhém servomechanismu, pak musíme připustit, že již v prvotní formě (nikoliv však u jednobuněčných organismů a jejich kolonií) nemůže jeho integrované a celistvé „fungování“ zabezpečovat pouhý prostý tok akčních potenciálů. Musí to být alespoň elementární psychický fenomén (viz asociační protoneurony jako možní materiální nositelé prvotního elementárního psychického fenoménu), který jako nejvyšší stupeň v hierarchicky uspořádaném regulačním systému živého organismu rozhoduje v rámci svých kompetencí (možností a mezí) o výběru (z řady možných a aktuálně se nabízejících variant) relativně optimálního adaptivního chování. Toto rozhodnutí je poté realizováno prostřednictvím cíleného a integrovaného působení neurofyzilogických jevů a biochemických dějů,

což se navenek manifestuje konkrétním motorickým chováním v proměnlivém materiálním prostředí.

Pouze psychické funkce a jejich procesuální stránky jsou schopny provést v každém okamžiku srovnání, syntézu a analýzu, zobecnění atd. všech vstupujících informací, vyhodnotit je a poté rozhodnout o formě odpovědní adaptivní reakce. Podle složitosti psychiky na různých stupních fylogeneze i ontogeneze se pak uplatňují i další myšlenkové operace, včetně negace negace, inverze vztahů atd., v lidské psychice. Ta také musí zabezpečit, aby výše uvedené procesy a motorické chování probíhaly za současného bezprostředního vyhodnocování dopadů těchto rozhodnutí a za vyhodnocování efektu výsledného chování a prožívání (adaptace versus maladaptace). A jedině psychika může bezprostředně iniciovat korekce tohoto chování nebo i jeho změny „o 180 stupňů“, bude-li to nutné pro zachování života jedince. Ve výše uvedeném dění tedy současně zabezpečuje permanentní integrované fungování dynamického systému (živého organismu) jako celku, a to v každém okamžiku a po celou dobu existence tohoto organismu v jeho proměnlivém vnitřním prostředí i proměnlivém vnějším materiálním prostředí. Struktura psychiky živých organismů umožňuje ukládat jako zkušenost do své dlouhodobé paměti takové informace, které jsou charakteristické a nutné právě pro jejich způsob existence. A nejen to. Psychika také umožňuje smysluplné využívání i modifikování těchto zkušeností v celém dalším průběhu existence organismu, protože se nejedná o pasivní paměťový sklad, ale paměťový sklad živého organismu. Paměť nelze pojímat jako nějakou registrační skříň, jak ji prezentují některé její psychologické modely.

Komparativní psychologie usiluje o hlubší proniknutí k podstatě psychiky, a to cestou od porozumění mechanismům, které zabezpečují projevy psychiky na různých stupních vývoje živočichů, až k porozumění lidské psychice jako nové kvalitě. Hledá odpovědi na otázku, zda existují relace mezi psychickými fenomény na subhumánní a humánní rovině, projevující se konkrétním adaptivním či maladaptivním chováním a prožíváním v průběhu ontogeneze i aktuální geneze.

Psychiku však nezkoumá jako izolovaný fenomén. Přistupuje k ní v jejích interfunkčních souvislostech a současně jako k fenoménu, který je imanentní součástí všech živých organismů v jejich celistvosti. To znamená, že musí brát v úvahu také materiální základnu, ze které psychický fenomén generuje, a to nervový systém a skrze psychosomatické a somatopsychické vztahy rovněž i tělesnou stránku. Výše uvedené skutečnosti studuje v kontextu evolučních posunů a změn (horizontálně i vertikálně), s cílem rozšířit dosavadní tezaurus poznatků o vzniku života. Usiluje o zformulování takové hypotézy o vzniku života, kde by o předpokládaných vztazích a souvislostech mezi proměnnými nerozhodovaly v takové míře kauzálně deterministická kritéria jejich platnosti, nebo naopak kde by nerozhodovaly pouze předpokládané nahodilosti a bezúčelnost života, jako je tomu v případě některých dosavadních hypotéz (což také výrazně relativizuje míru jejich vědeckosti). Týká se to především hypotéz, které jsou postaveny na krajně biologickém determinismu, nepřipouštějícím nic negenetického, nebo se to týká hypotéz, které jsou postaveny na krajně filozofujícím přístupu ke vzniku života.

Komparativní psychologie se rovněž snaží bez antropomorfizujícího a bez zoomorfizujícího přístupu, cestou komparativní analýzy a v historických souvislostech přispět do tezauru poznatků o reálně existujících psychických fenoménech na subhu-

mánní rovině, s cílem inspirovat čtenáře k zamyšlení se nad tak složitým jevem, jakým je psychika živočichů.

Zbavíme-li se předsudků či antropomorfizujícího balastu, teprve si uvědomíme, o jak fascinující fenomén (psychiku) se i v případě živočichů jedná. A to i bez osobnosti, avšak s jejich výraznou individualitou. Komparativní psychologie bez nesmyslného pejorativního hodnocení i bez nadřazenosti poukazuje na skutečnost, že sice existuje nepřekročitelná hranice mezi psychikou na subhumánní rovině a psychikou lidskou, ale hlubší poznání reálných stránek psychiky živočichů je velmi obohacující i inspirující a vede k lepšímu pochopení smysluplného zakomponování člověka jako jedné z forem života do jedinečného a ve vesmíru pravděpodobně neopakovatelného obrazu života na Zemi.

Komparativní psychologie nabízí ze svého úhlu pohledu úvahy o vzniku života, o rozdílu mezi evolucí jako procesem a evolučními teoriemi, jejichž platnost je vymezena úrovní vědeckého poznání a paradigmatickým uvažováním o problému v době, kdy tyto teorie vznikaly. Je také otevřena úvahám a dialogu o vztahu mezi evolučním procesem a stvořením.

Srovnává příčiny a zákonitosti vzniku maladaptivního chování u živočichů a u člověka. Věnuje pozornost i patologickým změnám v psychice živočichů a jejich příčinám. A v neposlední řadě se zabývá i komparací dynamických vztahů a souvislostí (sociálním aspektem ve vztazích), které se odehrávají mezi živočichy navzájem, mezi živočichy a lidmi i mezi lidmi navzájem.

Má ambice objasnit i psychofyzický problém. Nabízí čtenáři možnost vyrovnat se s tímto problémem i se skutečností, že na subhumánní rovině nelze hovořit o osobnosti a ani o dalších psychických fenoménech (jako je například vůle, dialog prostřednictvím znakových soustav, víra, naděje, optimismus a další komponenty spirituální dimenze) spjatých s existencí osobnosti a s já na humánní rovině.

Komparativní psychologie se prezentuje jako věda, která klade důraz na transdisciplinární a holistický přístup ke zkoumaným jevům a jejíž dominující metodou je komparativní analýza.

Nesupluje tedy a ani nemůže suplovat biologické vědy, které mají své vynikající odborníky. Získala řadu vědeckých poznatků o psychických jevech jejich srovnáním u různých živočišných druhů, a to v rovině fylogenetické, ontogenetické i aktuálně genetické. Do obsahu této monografie se také promítá autorova odborná erudice klinického psychologa, neuropsychologa a psychoterapeuta i některé závěry z jeho dřívějších výzkumů a publikací.

1.3 HOLISTICKÝ PŘÍSTUP KE ZKOUMANÝM JEVŮM V OBECNÉ A V KOMPARATIVNÍ PSYCHOLOGII

Přístup k člověku i k živočichu v jeho celistvosti, jinak řečeno námi preferovaný holistický přístup v komparativní psychologii, vyplývá z holistického přístupu autora i v klinické psychologii a v somatické psychoterapii-sanoterapii a překračuje rámec medicínského a obecně psychologického bio-psycho-sociálního přístupu k člověku.

Komparativní psychologie je syntézou holistického přístupu v aplikované psychologii a reduktivního přístupu antropologie, molekulární genetiky, genetiky člověka, genetiky živočichů, srovnávací biologie a srovnávací fyziologie v paradigmatu vědeckého uvažování o vzniku a vývoji života na Zemi a konkrétně i o vzniku inteligentní formy života a vývoji člověka. O holistickém přístupu jako první uvažoval J. C. Smuts v roce 1926 (*Holism and evolution*) v reakci na neodarwinismus. Ovšem od té doby se s přibývajícimi poznatky věd o člověku obsah tohoto termínu značně rozšířil a částečně i přepracoval. Současný holistický přístup ke zkoumaným psychickým jevům je oproštěn od krajností. Jednou z nich je tvrzení, že celek je studiem jeho částí neanalyzovatelný. Je analyzovatelný, avšak pouze do určité míry vzhledem k tomu, že zatím nemáme metody, kterými bychom takto mohli přistupovat ke studiu psychických jevů, které jsou nelineární povahy.

Druhou krajností je tvrzení, že naopak vědeckým rozbořením prvků lze vlastnosti vyššího hierarchického stupně krok po kroku pochopit. V případě lidské psychiky by to byly pouhé spekulace. V holistickém přístupu k člověku se bere do úvahy i jeho tělo, které je imanentní součástí člověka jako celku a v němž se v každém okamžiku „materializují“ vědomé i neuvědomované psychické obsahy. To znamená, že se berou do úvahy také procesy probíhající v těle, ať už se jedná o biochemické, fyziologické, psychosomatické, somatopsychické děje atd., v jejich interfunkčních souvislostech s psychickými procesy. Přestože se výše uvedené jeví jako prakticky obtížně realizovatelné, zdůrazňujeme, že ve skutečnosti se tento postup úspěšně realizuje v somatické psychoterapii a jejích větvích. Uvedené děje mohou být v podobě změn fyziologického fungování orgánových soustav skrze vegetativní systém, který je „mostem“ mezi psychickými a fyziologickými procesy. Psychika rovněž může ovlivňovat enterický systém, který se na biologické úrovni stará o zabezpečení funkčnosti celých orgánových soustav. Nebo se může jednat o materializaci obsahů vědomí či nevědomí do podoby motorických projevů nebo o aktuální projevy emocí člověka ve výrazu, v gestech, v mimice, v pantomimice, v postuře atd. V případě dlouhodobé psychické zátěže člověka se tato skutečnost může promítnout v jeho tělesném schématu v podobě různých forem bloků, spazmů či dysbalancí.

A nesmíme opomenout ani ten fakt, že materializace psychických obsahů v tělesném schématu člověka je pro něho samotného rovněž důležitou zpětnou vazbou a potvrzením, že to, co si myslí, že prožívá, je reálné, a nikoliv pouhá chiméra v jeho mysli. Pro lidi v okolí takového člověka je to důležitá informace o tom, jak se dotyčný člověk právě nyní skutečně cítí a zda je soulad mezi tím, co prožívá, a obsahem jeho řeči (tedy tím, co si myslí). U konkrétního člověka se vždy berou do úvahy jednak interfunkční souvislosti v jeho vnitřním prostředí (včetně převažujících forem prožívání) čili výsledný stav člověka jako celistvé bytosti a jednak interakční souvislosti jeho vnitřního prostředí s aktuálně působícím prostředím vnějším, manifestující se různými formami obran, maladaptivního či adaptivního chování apod. A v neposlední řadě je v holistickém přístupu k člověku věnována pozornost převažujícím formám jeho dialogického projevu, který je doprovázený v mnoha směrech pro každého člověka charakteristickými, jedinečnými kontaktními gesty. Jinak řečeno, v tomto případě se jedná o takové, částečně stereotypní projevy, kterými se člověk pro něho charakteristickým způsobem prezentuje vždy, když vystupuje z jedné society a vstupuje do jiné. Jedná se o specifické, na bázi sociální inteligence v societě naučené a během onto-

geneze dále rozvíjené (nebo v negativním případě nerozvíjené) vzorce sociálních dovedností.

Na tom, jak se tento proces každému člověku více či méně daří, závisí i prožitek sociální kompetence. A to vše **já** člověka (na bázi psychického a tělesného sebepojetí) integruje do v mnoha směrech jedinečné konkrétní formy sebe prezentace v reálné síti mezilidských vztahů. **Já** se v materiálním světě prezentuje fyzickým vzezřením, charakteristickým postojem (posturou) a také specifickou gestikulací, mimikou, pohybovou dynamikou s dostatkem nebo nedostatkem energie a dále určitou mírou spontaneity nebo zvýšenou sebekontrolou. Vždy, když řekneme „já...“, tak do toho samozřejmě zahrneme i svoji tělesnou stránku. **Já** se prezentuje i způsobem, jak člověk stojí nebo si sedá, či do jaké vzdálenosti se po vstupu do místnosti s jemu neznámými lidmi staví, v jaké vzdálenosti (či blízkosti) se cítí jistější. Skrze výše uvedenou materializovanou formu sebe prezentace **já** konkrétního člověka vysílá signály k interakcím a k dialogu s různými lidmi v odlišných skupinách. Přičemž tyto signály mají člověku usnadnit cestu k překonání ostychu, plachosti i případné nedůvěry a rozpustit nejistotu a snížit tak možné psychické napětí pramenící z neznámého prostředí, z neznámých lidí. Cílem takového dění je usnadnit navázání kontaktu. Tyto signály, vysílané do neznámé skupiny, mají rovněž za cíl snížit její nedůvěru vůči nově přichozímu, rozpustit možné obrany vůči němu i eventuální, její již předem odmítavé či nepřátelské naladění. Dalším cílem uvedených signálů je oslovit ve skupině někoho (člověka, se kterým zde nově přichozí rezonuje dříve než s kýmkoliv jiným), kdo se tak stane „průvodcem a mluvčím“ nově přichozího a pomůže mu se do ní začlenit. Člověk přitom používá převážně ty kontaktní vzorce sociálního chování, ty signály, které se mu již dříve osvědčily v dosavadním průběhu jeho života.

V holistickém přístupu k člověku není základním cílem za každou cenu dosáhnout sjednocujícího výkladu dosavadních poznatků o psychických fenoménech, které jsou nakonec stejně vytrženy ze vzájemných vztahů a souvislostí a studovány jako „opus contra naturam“ v jediném výchozím rigidním paradigmatu (ať již se toto paradigma nazývá behaviorální, hlubinné, transpersonální atd.). Někteří teoretičtí psychologové usilují o vytvoření modelu reálného psychického fenoménu nebo o zformulování všeobecně přijatelné psychologické teorie. Bohužel část z nich se spíše věnuje banálním tématům nebo tématům, která z metodologického hlediska „nabízejí“ snadno uchopitelné intervenující proměnné, nezávislé i závislé proměnné a současně „slibují“ data statisticky bez problému zpracovatelná. A to vše bez ohledu na skutečnost, že psychologové mají při získání dat k dispozici pouze takové metody, které stěží zachytí jevy lineární povahy. Hypotézy či výzkumné otázky jsou pak spíše „truismy“. Znovu připomínáme, že ve vědecky orientované psychologii nelze „přehlédnout“, že psychické fenomény se vyznačují nelineární povahou.

V teoretické psychologii nenastane posun ve vědeckém poznání lidské psychiky, pokud se nezmění výchozí paradigma uvažování o lidské psychice, o člověku v jeho celistvosti, v jeho ontogenezi i v jeho aktuální genezi. První krok představuje pochoopení skutečnosti, že objektem zkoumání nemůže být „statistická reprezentace“ paměti, myšlení, povahových rysů, nýbrž paměť, myšlení, osobnost atd. jako reálné psychické fenomény. Protože člověk není pouhým typem, ale v konkrétním prostředí reálně existujícím živým a svobodně se rozhodujícím jedincem, musí být kladen důraz na interpretaci vztahů a souvislostí mezi psychickými jevy v kontextu fungování člověka